

12+

БАЙДЖАНОВ И.С., ДЖУМАНАЗАРОВА М.М.

ЗАМОНАВИЙ АРХИТЕКТУРА ВА ШАҲАРСОЗЛИК АСОСЛАРИ

Ўқув кўланма

Ибадулла Байджанов
Меҳрибон Джуманазарова
Замонавий архитектура
ва шаҳарсозлик
асослари ўқув қўлланма

<https://litres.ru/74152413>

ISBN 9785007014922

Аннотация

Ушбу ўқув қўлланмада замонавий архитектура ва шаҳарсозликнинг назарий ва амалий асослари кенг қамровда ёритилган. Асарда архитектуранинг моҳияти, унинг тарихий ривожланиш босқичлари, композицион қонуниятлари ҳамда шаҳарсозликнинг асосий тамойиллари илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Шунингдек, замонавий шаҳар муҳитини шакллантиришда барқарор ривожланиш концепцияси, экологик ёндашувлар, «ақли шаҳар» технологиялари ва рақамли архитектуранинг ўрни алоҳида кўриб чиқилган.

Содержание

«ЗАМОНАВИЙ АРХИТЕКТУРА ВА ШАҲАРСОЗЛИК АСОСЛАРИ»	6
АННОТАЦИЯ	7
ABSTRACT	9
КИРИШ	11
I БОБ. АРХИТЕКТУРАНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	14
1.1. Архитектура тушунчаси ва унинг моҳияти	14
1.2. Архитектуранинг тарихий ривожланиш босқичлари	19
1.3. Архитектурада композиция ва шаклланиш	25
II БОБ. ШАҲАРСОЗЛИКНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	32
2.1. Шаҳарсозлик тушунчаси ва вазифалари	32
2.2. Шаҳарларнинг ривожланиш тарихи	36
2.3. Шаҳар тузилиши ва элементлари	40
Конец ознакомительного фрагмента.	41

Замонавий архитектура ва шаҳарсозлик асослари ўқув қўлланма

**Ибадулла Самандарович
Байджанов**

**Меҳрибон Матюусуповна
Джуманазарова**

Благодарности:

Меҳрибон Матюусуповна Джуманазарова

© Ибадулла Самандарович Байджанов, 2026

© Меҳрибон Матюусуповна Джуманазарова, 2026

ISBN 978-5-0070-1492-2

Создано в интеллектуальной издательской системе Ridero

Қўлланмада келтирилган барча тасвирлар, китоб муқоваси, схемалар ва визуал материаллар муаллиф томонидан тайёрланган бўлиб, концептуал характерга эга. Уларни

тайёрлашда шаҳарсозлик ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш соҳасидаги илмий тадқиқотлар натижалари, шунингдек Shutterstock профессионал базасидаги лицензияланган иллюстратив тасвирлардан (Technology City категорияси) royalty-free лицензия шартларига мувофиқ фойдаланилган.

«ЗАМОНАВИЙ АРХИТЕКТУРА ВА ШАҲАРСОЗЛИК АСОСЛАРИ» Ўқув қўлланма

Байджанов Ибдулла Самандарович
Профессор, Фахрий фан доктори, Фан ва техникада хизмат
кўрсатган аربоб, Фан ва таълимда хизмат кўрсатган ходим

Даманазарова Меzaribон Маткусуовна
Абу Райхон Беруний номидаги Урганч давлат университетида
архитектура кафедрасида стажёр ўқитувчи, муҳташак илмий ёлланувчи

Муаллифлар

Тақризчилар:

Уралов А. С. Самарқанд архитектура ва қурилиш универ-
ситети Архитектура кафедрасининг профессори, Архитек-
тура фанлари доктори

Рахимов Р. А. Абу Райхон Беруний номидаги Урганч
давлат университети Қурилиш кафедраси профессори, Тех-
ника фанлари доктори

АННОТАЦИЯ

Ушбу ўқув қўлланмада замонавий архитектура ва шаҳар-созликнинг назарий ва амалий асослари кенг қамровда ёритилган. Асарда архитектуранинг моҳияти, унинг тарихий ривожланиш босқичлари, композицион қонуниятлари ҳамда шаҳарсозликнинг асосий тамойиллари илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Шунингдек, замонавий шаҳар муҳитини шакллантиришда барқарор ривожланиш концепцияси, экологик ёндашувлар, «ақлли шаҳар» технологиялари ва рақамли архитектуранинг ўрни алоҳида кўриб чиқилган.

Қўлланмада шаҳарларни режалаштириш, функционал зоналаштириш, транспорт ва муҳандислик инфратузилмаларини ташкил этиш масалалари ҳам назарий ва амалий мисоллар асосида баён этилган. Ўзбекистон шаҳарлари, хусусан, шимолий ҳудудлар мисолида урбанизация жараёнлари, муаммолар ва ривожланиш истиқболлари таҳлил қилинган.

Мазкур ўқув қўлланма олий таълим муассасалари талабалари, магистрантлар, докторантлар ҳамда архитектура ва шаҳарсозлик соҳасида фаолият юритувчи мутахассислар учун мўлжалланган.

КАЛИТ СЎЗЛАР

замонавий архитектура, шаҳарсозлик, урбанизация, шаҳар муҳити, барқарор ривожланиш, экологик архитектура, ақлли шаҳар, рақамли технологиялар, ВІМ техно-

логияси, параметрик дизайн, функционал зоналаштириш,
транспорт инфратузилмаси, генплан, инновацион қурилиш,
шаҳар режалаштириш

ABSTRACT

This handbook provides a comprehensive overview of the theoretical and practical foundations of modern architecture and urban planning. The study examines the essence of architecture, its historical evolution, and fundamental compositional principles, along with the core concepts and methodologies of urban planning. Particular attention is given to contemporary approaches to urban development, including the principles of sustainable development, environmental design, smart city technologies, and digital architecture.

The handbook also explores key aspects of urban design such as spatial planning, functional zoning, transportation systems, and engineering infrastructure, supported by theoretical analysis and practical examples. Special emphasis is placed on the processes of urbanization in Uzbekistan, with a focus on the northern regions, highlighting current challenges and future development prospects.

This publication is intended for undergraduate and graduate students, doctoral researchers, and professionals in the fields of architecture and urban planning.

KEYWORDS

modern architecture, urban planning, urbanization, urban environment, sustainable development, ecological architecture, smart city, digital technologies, BIM, parametric design,

functional zoning, transport infrastructure, master planning,
innovative construction

КИРИШ

Замонавий архитектура ва шаҳарсозлик асослари — бу замонавий жамиятнинг муҳим ва долзарб масалаларидан бири. Бугунги кунда шаҳарлар, уларнинг қурилиши, архитектураси ва урбанизация жараёнлари жадал ривожланмоқда. Ушбу процесслар атроф-муҳит, иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий ҳаётга катта таъсир кўрсатади. Мавзунинг долзарблиги шундаки, замонавий шаҳарсозлик ва архитектура концепциялари фақатгина биноларни қуриш билан чекланмай, балки инсоннинг кундалик ҳаётидаги ўсиш, барқарорлик ва саломатликни ҳам ҳисобга олади.

Мақсад ва вазифаларимиз — замонавий архитектура ва шаҳарсозликнинг асосий принциплари, методлари ва отамоларини ўрганиш, шунингдек, уларнинг аҳамиятини аниқлаш. Кўплаб шаҳарлар ўзларининг архитектураси ва шаҳарсозлик концепциялари билан кўплаб муаммоларга дуч келмоқда, шу боис, ушбу тадқиқотлар муҳим аҳамиятга эга.

Тадқиқот объекти — замонавий шаҳарларнинг архитектураси ва шаҳарсозлик принциплари, предмети эса — замонавий архитектуранинг асосий элементлари, урбанизация жараёнлари ҳамда инсон ҳаётига таъсири. Ушбу тадқиқотлар орқали замонавий архитектура ва шаҳарсозликнинг аҳамиятини аниқлаш, уларнинг ижтимоий, иқтисодий ва экологиявий таъсирларини ўрганиш мақсад қилинган.

Замонавий архитектура ва шаҳарсозликнинг аҳамиятини тушуниш учун, уларнинг асосий тамойилларига эътибор қаратиш керак. Бугунги кунда, шаҳарларнинг қурилиши фақатгина гўзаллик, функционаллик ва замонавий технологияларни жорий этиш билан боғлиқ эмас, балки уларнинг аҳолиси учун қулай ва манзарали муҳит яратишга ҳам алоқадор. Биноларнинг дизайни, жамоат жойларининг ташкил этилиши, транспорт инфратузилмаси ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш — булар замонавий шаҳарсозликнинг асосий тамойиллари ҳисобланади.

Ушбу тадқиқотлар доирасида, кўпгина давлатлар ва шаҳарлар ўзларининг архитектураси ва шаҳарсозлик концепцияларини янгилашда фаол иштирок этмоқда. Ушбу жараёнларда энг замонавий технологиялар, барқарор энергия манбалари ва экологик тоза материаллардан фойдаланиш муҳим ўрин тутди. Замонавий архитектуранинг мақсади фақатгина бино қуриш эмас, балки уларнинг атрофидаги муҳитни сақлаб қолиш, аҳолининг ижтимоий талабларини инобатга олиш ва барқарор ривожланишни таъминлашдан иборат.

Ўқув қўлланманинг тузилиши, мазкур мавзудаги тадқиқотларнинг натижаларини ёритиш, замонавий архитектура ва шаҳарсозликнинг асосий принциплари, концепциялари ҳамда уларнинг ижтимоий ва иқтисодий аҳамиятини таҳлил қилиш учун мўлжалланган. Ушбу қўлланма, талабалар, муҳандислар, архитекторлар ва шаҳарсозлар учун замо-

навий архитектура ва шаҳарсозликнинг замонавий тенденциялари ҳақида тўлиқ тушунча беришни мақсад қилган.

Шу билан, замонавий архитектура ва шаҳарсозлик асо-слари шунчаки бино қуришдан кўра, инсонларнинг ҳаётида-ги муҳим масалаларга, жамиятнинг барқарор ривожланиши-га ва атроф-муҳитнинг муҳофазасига хизмат қилувчи ком-плекс жараён сифатида қабул қилиниши керак. Ушбу жара-ёнлар, нафақат шаҳарларнинг кўриниши, балки жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий ривожи учун ҳам муҳим аҳамиятга эга.

I БОБ. АРХИТЕКТУРАНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Архитектура тушунчаси ва унинг моҳияти

Архитектура — бу инсон ҳаётининг муҳим бир қисми бўлиб, у жамиятнинг маданияти, тарихи ва иқтисодиёти билан узвий алоқадордир. Архитектуранинг таърифи кўплаб маъноларда тадқиқ қилинган, аммо унинг моҳиятида инсоннинг материал ва маънавий эҳтиёжларини қондириш, жамиятни ривожлантириш ва эстетик назардан тўғри қарорлар қабул қилиш жараёни ётади.

Архитектура тушунчаси жуда кенг ва кўп қирралидир. У фақатгина биноларни қуриш билан чекланмайди, балки у атроф-муҳит, жамият, маданият ва табиат билан ҳам боғлиқ. Архитектура, шубҳасиз, замон билан ҳам ўзаро алоқадор бўлиб, у даврнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий шароитларини акс эттиради. Замонавий архитектура фақат функционал талабларни таъминлаш билан бирга, эстетик ва психологик жиҳатларни ҳам ҳисобга олишни талаб қилади.

Жамиятда архитектуранинг ўрни ва роли катта аҳамиятга эга. Архитектура орқали инсонлар ўз муҳитларини куза-

тиб, уларда яшаш ва ишлаш учун қулай шароитларни яратадилар. Биноларнинг қурилиши, шаҳарлар ва қишлоқларнинг ривожланиши жамиятнинг ижтимоий ҳаётини шакллантиради. Архитектура, шубҳасиз, шаҳарларнинг кўринишини белгилаб, уларнинг иқтисодий ривожланишига таъсир қилади. [1]

Архитектуранинг таърифи шуни англатадики, у фақатгина бино ёки иншоотларнинг лойиҳалари билан чегараланмайди. Унинг асосида инсонларнинг эҳтиёжлари, уларнинг фаолияти, уйғунлик ва гармонияни излаш жараёни ётади. Архитектура, шунингдек, жамиятни ташкил этиш, ҳудудларни ривожлантириш ва табиат билан интеграциялаштириш борасида муҳим аҳамиятга эга. Расм-1.

Расм-1.Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган.

Архитектуранинг ижтимоий роли жуда катта. У жамиятнинг маданий хусусиятларини ва анъаналарини акс эттириши, инсонларнинг ҳаётини яхшилашга ёрдам бериши керак. Архитектура орқали инсонлар орасидаги ижтимоий алоқаларни фаоллаштириш, жамиятнинг ижтимоий бирлиги ва идентификациясини мустаҳкамлаш мумкин. Бинолар, жойлашувлар ва шаҳарларнинг архитектураси одамларнинг ҳаётида психологик таъсир ўтказди, уларнинг туйғу ва ҳиссиётларини шакллантиради.

Бундан ташқари, архитектура жамиятдаги иқтисодий жараёнларга ҳам таъсир кўрсатади. Яхши режалаштирилган ва қурилган иншоотлар иқтисодий фаолиятни рағбатлантиради, инвесторларни жалб этади ва минтақавий ривожланишга хизмат қилади. Архитектуранинг самарадорлиги жуда муҳим бўлиб, у ресурсларни самарали ишлатиш, экологик муаммоларни ҳал этиш ва барқарор ривожланишни таъминлаш жараёнида алоҳида аҳамиятга эга. [2]

Бугунги кунда архитектуранинг назарий асослари янги тенденцияларга, технологик инновацияларга ва экологик муаммоларга мослашуви талаб этади. Ушбу соҳадаги мутахассислар жамиятнинг ривожланиши учун замонавий ечимларни, яъни фуқароларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олувчи ва жамиятнинг маданий жаҳонқарашини акс эттирадиган лойиҳаларни ишлаб чиқишлари керак. Шундай қилиб, архитектура фақатгина бино қуриш эмас, балки жамиятни ривожлантириш ва инсонларнинг ҳаёт сифатига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатиш жараёнидир. [3]

Хулоса қилиб айтганда, архитектуранинг назарий асослари жамиятдаги ўрни ва ролини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга. У инсонларнинг муҳити билан муносабатини, ижтимоий муносабатларни ва иқтисодий ривожланишни белгилашда муҳим омилидир. Архитектура, шундай қилиб, инсон ҳаётининг муваффақияти ва барқарорлигини таъминлашда асосий жиҳатлардан бири бўлиб, унинг назарий асосларини ўрганиш ва такомиллаштириш жамият учун стратегик аҳа-

мият касб этади.

1.2. Архитектуранинг тарихий ривожланиш босқичлари

Архитектуранинг тарихий ривожланиш босқичлари инсониятнинг маданий меросининг ажралмас бир қисми бўлиб, у ўзининг шакли, функцияси ва эстетик хусусиятлари билан олиб борилаётган даврнинг ижтимоий, иқтисодий ва технологик шарт-шароитларини акс эттиради. Архитектуранинг тарихий ривожланиш босқичларини уч асосий даврга бўлиш мумкин: қадимги давр архитектураси, ўрта асрлар ва замонавий архитектура. [4] Расм-2.

Қадимги давр

Ўрта асрлар

Замонавий

Расм-2. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

Қадимги давр архитектураси инсон тарихининг беназир бир даврида, яъни неолит даврида бошланди. Бу даврда одамлар турмуш тарзини ўзгартириш ва жамиятни ташкил этиш мақсадида турли хил қурилишлар ва иншоотлар яратдилар. Миср, Месопотамия, Ҳиндистон ва Хитойдаги архитектура асарлари, ушбу даврнинг мураккаб жараёнларини ва маданий ривожланишини намоён этади. Миср пирамидалари, Бабилоннинг асарли зинапоялари ва Ҳиндистондаги хинду храмлари, қадимги давр архитектурасининг энг аниқ

намунаси ҳисобланади. Бу иншоотлар нафақат функционаллик, балки эстетик қувватга эга бўлиб, улар ўз замонининг ривожланишини, техник ва бадиий имкониятларини акс эттиради. [4] Расм-3.

Расм-3. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

Ўрта асрлар архитектураси, ўтган асрларга нисбатан, янги шаклларни ва услубларни илгари сурди. Европа ва Осиёдаги кўплаб иншоотлар, хусусан, катта диний бинолар, катта аҳамиятга эга бўлди. Готика ва ренессанс даврларида, архи-

тектура бадийлик ва мажмуавийлик билан тўлдирилди. Готик соборлар, узун ва шов-шувли чироқлар, юқори тавонлар билан кўзга ташланади. Ренессанс даврида эса одамлар антик маданиятга боғланиб, анъанавий шакллар ва пропорцияларни қайта тиклашга ҳаракат қилдилар. Буларнинг бари, ўрта асрлар давридаги ижтимоий тузилма, дин ва маданиятнинг таъсирини кўрсатади. Расм-4.

Расм-4. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойихалаш концепциялари асосида тайёрланган

Замонавий архитектура эса 20-асрнинг бошидан бо-

шлаб ривожланишга киришди. Инженерлик ва технологик ислохотлар, янги материалларнинг пайдо бўлиши, буюк архитекторлар ва дизайнерларнинг ижодий ечимлари замонавий архитектурани яратди. Мисол учун, Брутализм, Модернизм, Постмодернизм каби услублар замонавий архитектуранинг ўзгарувчанлиги ва ривожланишини кўрсатади. Биноларнинг шакли, функционалиги ва атроф муҳитга ҳамоҳанглиги бу давр архитектурасида муҳим ўрин тутди. Замонавий архитектурада экология, инсон ҳуқуқлари ва ижтимоий адолат каби масалаларга эътибор берилди.

Шу билан бирга, архитектуранинг тарихий ривожланиш босқичлари, жамиятнинг маданий ривожини, технологик ўзгаришлар ва ижтимоий талаблар билан боғлиқдир. Инсонлар бундан кейин ҳам архитектурани ривожлантиришда ўз ижодий ва техник кўникмаларини ривожлантирадидилар. Архитектура, бугунги кунда нафақат бино ёки қурилиш, балки ижтимоий, иқтисодий ва экологик масалаларни ҳам қамраб оладиган комплекс бир жараён дир.

Шунингдек, архитектуранинг тарихий ривожланиш босқичлари, инсон ҳиссасидан, урф-одатлардан ва маданиятдан келиб чиқиб, замонлар давомида ўзгариб, ривожланиб боради. Қадимги даврдан замонавий давргача бўлган архитектура, жамиятнинг ҳар бир босқичида ўзининг динамик ривожланишини, шароити ва таърифини ўзгартирган. Бинолар нафақат функционаллик, балки эстетик, ижтимоий ва экологиявий масалаларни ҳам ҳал қилишда муҳим роль ўйна-

Расм-5. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

Шу билан бирга, архитектурани таҳлил қилиш ва тадқиқ қилиш жараёнида, биз унинг тарихий ривожланишини, боғлиқликларини ва келажакдаги самарадорлигини яхши тушунишимиз керак. Маданият, санъат ва ижтимоий муносабатлар архитектуранинг ривожланишига таъсир қилади ва келажакда ҳам бундан кейинги архитектура тенденцияларини шакллантиради. Расм-5.

1.3. Архитектурада КОМПОЗИЦИЯ ВА ШАКЛЛАНИШ

Архитектура — бинолар ва маконларни лойиҳалаш санъати ва илми бўлиб, у эстетик, функционал ва техник жиҳатларни ўзида мужассам этади. Архитектуравий лойиҳалашнинг энг муҳим элементлари композиция ва шакл яратиш бўлиб, улар нафақат биноларнинг ташқи кўринишини, балки ички мазмунини ҳам белгилайди. Бу контекстда ҳажм ва макон, мутаносиблик ва уйғунлик, масштаб ва ритм каби асосий тушунчалар кўриб чиқилади. [5] Расм-6.

Архитекурада композиция ва шаклланиш

Расм-6. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

Ҳажм ва макон

Ҳажм — архитектуравий ғоянинг ҳажмий ифодаси, макон эса ушбу ғоя амалга ошириладиган фазодир. Архитектура шакллари турлича бўлиши мумкин: компакт ва лаконик шакллардан тортиб, мураккаб ва кўп қиррали ечимларгача. Ҳажм ва маконнинг тўғри нисбати уйғун муҳит яратишга имкон беради, бунда ҳар бир детал нафақат декоратив, балки функционал вазифани ҳам бажаради. Масалан, шаҳар муҳитидаги баланд минора улуғворлик ва устунлик таъси-

рини уйғотса, паст бинолар ва кенг ойна-дарчалар очиклик ва қулайлик ҳиссини беради. Мухими, ҳажм ва макон ўзаро таъсирда бўлиб, ягона ва мукамал архитектура асари сифатида қабул қилиниши лозим. Расм-7.

Ҳажм ва макон

Расм-7. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

Мутаносиблик ва уйғунлик

Мутаносиблик ва уйғунлик архитектура объектнинг визуал яхлитлигини таъминлашда асосий ўрин тутади. Ойна,

эшик, том ва фасад каби элементлар бир-бирига мутаносиб бўлиши ва биноларнинг умумий услубига мос келиши керак. Мутаносиблик конструкциянинг турли қисмлари ўртасидаги мувозанатни таъминласа, уйғунлик шакл ва материалларнинг мувофиқлашуви орқали яхлитлик ва тўлиқлик ҳиссини яратади. Масалан, бинодаги барча элементларда бир хил материал ва ранг ечимларидан фойдаланиш ушбу таъсирни кучайтиради. Шунингдек, уйғунлик турли услуб ва даврларни уйғунлаштиришда ҳам намоён бўлади, яъни замонавий элементлар тарихий муҳитга табиий тарзда мослашиб, ноёб фазовий ечимларни шакллантиради.

Мутаносиблик ва уйғунлик Расм-8.

Мутаносиблик ва Уйғунлик

Мутаносиблик ва уйғунлик дрегтевтура объектининг васудл калитипинк таамиянгашда авасасий ўрин уугъда. Улий шани хдв ва боледлюб ханоюнтиндо бдв биурим нотанодне буллавшта битандрини хдлсй услубде мес лоптзи, яран. Мутаносиблик хинагстайцанинг "уйгоф хитаилдс удаваан тарташипинк кам хихийийкдъ, уйгушлик сдвне ва шестаподрадмой наисндкаада догуадтн, хинилцдами трчирлектцесаёноф хдмивнин арелосаи. Ведзнеп, банедели сабий энеесильшода обик хлупмагерипва ява рёби, хихтандоцкайтн фойденонийм у ику ваекдл.якразилъевде, Шужегцбий, уйгунилпурии рбюд бодделегъадр уигуанцниурандъ кан ндмоен блудет, нсис цадозъайтн элеактвдвр сяринийнцарисла шиблин тархда меслашиб, ноёе бизозий хихталдрин шеюпанпиреди.

Расм-8. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойихалаш концепциялари асосида тайёрланган

Масштаб ва ритм

Масштаб — биолар ўлчамларининг инсон ва атроф-муҳитга нисбатан қабул қилиниши демакдир. Тўғри танланган масштаб бинони ландшафтга мослаштириш билан бирга, инсон учун қулай муҳит яратишга хизмат қилади. Зина-поялар, эшиклар ва ойна каби элементлар инсон бўйига мутаносиб бўлиши керак. Ритм эса архитектурада элементларнинг такрорланиши ва муайян тартибда жойлашуви орқали шаклланади. Масалан, ойна ёки устунларнинг мунтазам та-

крорланиши визуал ритм ҳосил қилади. Архитекторлар кўпинча ритм орқали динамика ва ҳаракат ҳиссини яратади, бу эса бинога жонлилик бахш этади.

Шу тариқа, архитектурада композиция ва шакл яратиш — ҳажм, макон, мутаносиблик ва ритм ўртасидаги ўзаро боғлиқликни чуқур англашни талаб қиладиган мураккаб жараён дир. Ҳар бир лойиҳа ўзига хос бўлиб, индивидуал ёндашувни талаб қилади. Бироқ ҳажм ва макон, мутаносиблик ва уйғунлик, масштаб ва ритм каби умумий тамойиллар барча архитектуравий ечимлар учун долзарблигини сақлаб қолади. Ушбу тушунчаларни тўғри қўллаш нафақат функционал, балки эстетик жиҳатдан жозибадор объектлар яратиш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, архитектуравий композиция — бу шунчаки шакл ва ҳажмлар йиғиндиси эмас, балки ҳар бир элемент ўз ўрнига эга бўлган яхлит олам дир. Ҳажм ва макон, мутаносиблик ва уйғунлик, масштаб ва ритмнинг мохирона уйғунлашуви инсонлар яшайдиган, ишлайдиган ва дам оладиган қулай ва уйғун муҳитни яратади. Бу эса юқори касбий маҳорат ва нозик ҳис-туйғуни талаб қиладиган санъат бўлиб, атроф-муҳитни янада гўзал ва қулай қила олади.

Масштаб ва ритм

Расм-9.

Масштаб ва РИТМ

Масштаб — бигнари утнампаркаим инсон ва оғроиб «муҳитта нисбатан кобул кигипици дмакдид». Туприя таътаг изди мбсштаб бигнариги падашиив м 9 бигнартирини. Батви бувак, қасан ритм мувоаб «мури»: хриқишга қбқниги мбидабн оқитенгъ пади, мбывта ва ойғисавд рлванититцб бидой обелы-лорнисотой бунавиптавдия. Р инй кыл дринопоравца итеқави қтарнмат қирқавошавца ва муравиг қрибави дрилақирна убқниги ь дмакдиди. Масштабе уити кыл тубувтавирмиг муқо нивлиги қубнебртавци виобан қришқилци қаша избууь. Қунашотравотг муқоқитта риксармапп бипъанци ва, нбшити қисоти: қрипты. До зае биолобоздравниг, длаңгилари Тву қрипты, джқлогирдия нототвишица ва зини муқитаб — ҳдиқк, қисан, мутансойбниг ва ритм буъанқитовта воф қбқаниенигъвоф мисадатын сноб қдиздипъ муран, қазда подаца. 9 хе триғанелог дришқд дриқилкуйтс.

Расм-9. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

II БОБ. ШАҲАРСОЗЛИКНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

2.1. Шаҳарсозлик тушунчаси ва вазифалари

Шаҳарсозлик — бу шаҳарларнинг ташкил этилиши, ривожланиши ва уларнинг барқарорлигини таъминлашга қаратилган фаолиятлар йиғиндисидир. Шу билан бирга, шаҳарсозликнинг асосий вазифалари шаҳар муҳитини ижобий қилиб яратиш, аҳоли учун қулай шароитлар яратиш, иқтисодий ривожланишни таъминлаш ва экологияни муҳофаза қилишдан иборатдир. Бундай вазифаларни бажариш учун шаҳарсозлик назарий принциплари ва методологиялари аниқ белгилаб олинган. [6]

Шаҳарсозликнинг асосий принциплари шаҳар муҳитидаги ижобий жиҳатларни мустаҳкамлаш ва салбий жиҳатларни минималлаштиришга қаратилган. Бу принциплар орасида функционалик, барқарорлик, эстетиклик, ижтимоий адолат ва экологик барқарорлик каби муҳим тушунчалар мавжуд. Функционалик принципи шаҳарнинг турли йўналишларини, масалан, ижтимоий, иқтисодий ва транспорт тузилмаларини самарали интеграциялаштиришни назарда ту-

тади. Бу, ўз навбатида, аҳоли учун қулай, самарали ва ижтимоий очик муҳит яратишга ёрдам беради. [7]

Барқарорлик принципи шаҳарсозликда экологик иқтисодий самарадорликни таъминлашга йўналтирилган. Бу принцип шунчаки ресурсларни самарали ишлатишни эмас, балки келажак авлодлар учун ресурсларини сақлаб қолишни ҳам назарда тутати. Шунинг учун, шаҳарсозликда барқарор ривожланиш концепциялари ва «яшил» архитектура принциплари жуда муҳим аҳамиятга эга.

Эстетиклик принципи шаҳар муҳитининг визуал кўринишини яхшилашга ва уларни жозибадор қилишга қаратилган. Эстетик маҳсулотлар, яъни бино ва иншоотлар дизайни, шаҳар ландшафти, жамоат жойлари ва бошқа элементлар шаҳарнинг умумий кўринишига таъсир кўрсатади. Эстетик муҳит инсоннинг психологиясига ижобий таъсир кўрсатади ва одамларни шаҳарда яшашга рағбатлантиради.

Ижтимоий адолат принципи шаҳарсозликда ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва барча аҳоли қатламлари учун тенг имкониятлар яратишни назарда тутати. Бу шаҳарларда ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни самарали ҳал қилишни ва шаҳар муҳитини ижтимоий адолатни таъминлайдиган жойга айлантиришни талаб қилади.

Шаҳар муҳити ўзини ўзгартириш, ривожланиш ва инновациялар билан боғлиқ бўлган динамик тизим ҳисобланади. Шаҳар муҳити, асосан, қурилиш, транспорт, ижтимоий инфратузилма, таълим, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларида-

ги ўзгаришларни ўз ичига олади. Шаҳар муҳитининг барқарорлиги, аҳоли саломатлиги ва ҳаёт сифати тўғридан-тўғри шаҳарсозлик фаолияти билан боғлиқ.

Шаҳарсозликнинг назарий асослари фақатгина шаҳарларнинг қурилиши ва ривожланиши учун эмас, балки уларнинг ижтимоий, иқтисодий ва экологик барқарорлигини таъминлашда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу назарий асослар шаҳар муҳитининг ижобий жиҳатларини ривожлантириш, мутаносибликни таъминлаш ва ижтимоий адолатни қўллаб-қувватлашга қаратилган. [8]

Шу билан бирга, шаҳарсозликнинг назарий асослари фаолиятларнинг самарасини ошириш, шаҳарларнинг жаҳон миқёсида рақобат кўрсатиш қобилиятини ошириш ва аҳоли ҳаёти сифатига ижобий таъсир кўрсатишда муҳим аҳамиятга эга. Бундан келиб чиқиб, шаҳарсозлик ўзининг назарий асослари орқали шаҳарларнинг ривожланишини самарали ташкил этиш ва уларнинг барқарорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Шунингдек, шаҳарсозликнинг назарий асослари дунёнинг бошқа мамлакатларидаги тажрибаларни эътиборга олиш, уларни ўз шарт-шароитларига мослаштириш ва инновацион ёндашувларни жорий этишда хизмат қилади. Демак, шаҳарсозликнинг назарий асослари шаҳарларнинг ривожланишини ижобий қилувчи омиллардан бири ҳисобланади.

Шаҳарсозлик тушунчаси ва вазифалари
Расм-10.

Расм-10. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

2.2. Шаҳарларнинг ривожланиш тарихи

Шаҳарларнинг ривожланиш тарихи — бу инсон ҳаёти-нинг турли шароитлари ва муҳитлари билан боғлиқ узоқ ва қизиқарли жараёндир. Антик шаҳарлардан бошлаб, замонавий мегаполисларгача бўлган ўсиш ва трансформация жараёнида шаҳарлар ўзининг ижтимоий, иқтисодий ва маданий аҳамиятини сақлаб қолган.

Антик шаҳарлар — бу инсониятнинг илк шаҳарлашиш даврида яратилган маданият марказлари. Мисрнинг кўҳна шаҳарлари, Ҳиндистоннинг Ҳараппа ва Месопотамиянинг Ур шаҳри каби шаҳарлар инсонларга жамиятни ташкил этиш, савдо, санъат ва илми ривожлантириш учун муҳим платформа бўлган. Бу шаҳарларда қурилиш, архитектура ва тўпланиш усуллари асосида жамиятнинг ижтимоий иерархияси шаклланди. Антик шаҳарлар ўз ихтиролари — сув таъминоти, йўлсозлик ва ҳ.к. билан инсон ҳаётини осонлаштирди. Расм-11.

ШАҲАРЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Расм-11. Муаллиф томонидан илмий манбаларни умумлаштириш ва ҳудудларни рақамли лойиҳалаш концепциялари асосида тайёрланган

Шаҳарларнинг ривожланишида муҳим босқич бўлган индустриал шаҳарлар, 18—19 асрларда пайдо бўлди. Индустриал революция даврида, кўплаб антик шаҳарларнинг ривожланиши янги тўлқинга эга бўлди. Мисол учун, Лондон, Манчестер ва Питтсбург каби шаҳарлар саноатнинг маркази бўлиб, жаҳон иқтисодиётига катта таъсир кўрсатди. Индустриал шаҳарларда заводлар ва фабрикаларнинг қурилиши, меҳнат шароитларини, ижтимоий тузилишни ва ички миграцияни ўзгартирди. Бу шаҳарларда ўзгартирувчи ижтимоий

ва иқтисодий жараёнлар, ўз навбатида, шаҳар миқёсидаги одамлар учун янги имкониятлар яратди. [9]

Замонавий мегаполислар — бу 21-асрнинг муҳим шаҳарлашиш шакллари бўлиб, улар глобализация, технологиялар ривожини ва аҳоли ўсиши билан боғлиқ. Нью-Йорк, Токио, Шанхай ва Париж каби мегаполислар жаҳон иқтисодиётининг марказлари сифатида туғила бошлади. Замонавий мегаполисларда юқори технологиялар, инновацион қарорлар, транспорт тизимлари ва ижтимоий инфратузилма ривожланиши ҳукмронлик қилади. Бу шаҳарлардаги инсонларнинг тадбиркорлик фаолияти, креативлик ва ижодий имкониятлари уларнинг ривожланишини тезлаштиради. [10]

Шаҳарларнинг ривожланиш тарихи контекстида, антик шаҳарлардан индустриал шаҳарларга, кейин замонавий мегаполисларга ўтиш — бу аҳолининг ижодий фаолияти, инновациялар, технологиялар ва иқтисодий ўзгаришлар билан боғлиқ. Бу жараёнлар ҳар хил маданиятларнинг интеграциясини, ижтимоий иерархияларнинг ўзгаришини, шунингдек, шаҳарларнинг глобал миқёсдаги аҳамиятини кўрсатади.

Шаҳарларнинг ривожланиш тарихи, шунингдек, инсоннинг табиат билан муносабатлари, ресурсларнинг истеъмол ва экологик масалаларни ҳам ўз ичига олади. Замонавий мегаполислар бугунги кунда экологик муаммолар ва ижтимоий адолат каби масалалар билан юзма-юз келишмоқда. Шаҳарларнинг ривожланиш тарихини ўрганиш, уларнинг келажагини белгилашда муҳим аҳамиятга эга, чунки бу фаолият

инсоннинг ҳаёти, иқтисодиёти ва атроф-муҳитини яқиндан ўзгартириш имконини беради.

2.3. Шаҳар тузилиши ва элементлари

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.